

УДК 930.1:94(477)

СТАНОВЛЕННЯ ОУН В УКРАЇНСЬКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Наталія НАДУРАК

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
кафедра історіографії та джерелознавства
вул. Шевченка 57, Івано-Франківськ 76025, Україна

У статті аналізуються основні особливості та рівень дослідження українською зарубіжною історіографією процесу становлення Організації Українських Націоналістів. Автор визначає найбільш складні, дискусійні та найменш досліджені питання процесу формування українського націоналістичного руху і творення ОУН, робить висновок, що саме українські зарубіжні дослідження стали базою всіх сучасних вітчизняних розробок цієї проблеми.

Ключові слова: українська зарубіжна історіографія, Українська військова організація, Організація Українських Націоналістів, український націоналістичний рух, український націоналізм.

Зростаюче зацікавлення історією української національно-визвольної боротьби міжвоєнного періоду та діяльності Організації Українських Націоналістів (далі ОУН) від початку 90-х рр. ХХ ст., знаменувало новий етап у їхньому дослідженні сучасною українською історіографією. Однак великий інтерес суспільства до історії ОУН не став запорукою об'єктивного та всебічного висвітлення проблеми, а навпаки сприяв появі численних видань ненаукового характеру, яким притаманні емоційність, упередженість, гіперболізація та суб'єктивність оцінок, котрі беруть свій початок з української зарубіжної та радянської історіографії.

Перші вагомі дослідження процесу становлення ОУН належать саме українським зарубіжним авторам, тому історіографічний огляд і осмислення їхніх праць є особливо актуальним. Окремі аспекти досліджуваної проблеми піднімали у своїх розвідках сучасні дослідники Анатолій Кентій, Людмила Гриневиц, Анатолій Русначенко, Дмитро Веденєєв та ін.¹ Однак досі відсутнє комплексне дослідження, яке б відобразило особливості української зарубіжної історіографії становлення ОУН.

¹ Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956: Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942 / А. Кентій. Київ, 2005; Гриневиц Л. В. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні / Л. Гриневиц // Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА – 1996–1998 рр. Київ, 1999. С. 4–61; Русначенко А. М. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років / А. Русначенко. Київ, 1999; Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. Київ, 2006. С. 22–94.

Ще до початку 90-х рр. ХХ ст. вивчення історії ОУН було центральним в українській зарубіжній історіографії, адже в час перебування України в складі СРСР лише українські дослідники закордоном мали можливість відкрито вивчати процес становлення ОУН. Потрібно, водночас, зауважити, що значна частина цих досліджень мають певні недоліки і також несуть на собі відбиток ідеологічних переконань авторів, які зазвичай були учасниками націоналістичного руху. Писані переважно на основі спогадів і повідомлень пресових органів, вони не позбавлені суб'єктивізму, ґрунтуються на вузькій джерельній базі, є досить політизованими творами. Водночас, ці праці стали базою для вивчення націоналістичного руху сучасною історіографією.

Українську зарубіжну історіографію зазначеної проблеми хронологічно можна розділити на історичну науку середини ХХ ст., представлену переважно учасниками і прихильниками руху, та історіографію останньої чверті ХХ ст., що характеризувалась більшою об'єктивністю. При аналізі діаспорних досліджень середини ХХ ст. важливо враховувати приналежність або прихильність автора до ОУН(м) чи ОУН(б), що дозволяє виокремити “мельниківський” і “бандерівський” напрями історіографії. Ще одну – окрему гілку української зарубіжної історіографії становлять праці прорадянських авторів².

Найґрунтовніше вивчення всіх аспектів становлення ОУН в українській зарубіжній історіографії пов'язане з іменами Володимира Мартинця, Зиновія Книша та Петра Мірчука, в працях яких зібрано й узагальнено значний фактичний матеріал³. Серед недоліків даних досліджень варто назвати їхню заполітизованість, суб'єктивність оцінок, а також романтизацію руху українських націоналістів та героїзацію його учасників. Уперше передумови, процес та обставини становлення українського націоналізму й ОУН дослідив один із провідних ідеологів українського націоналізму та член Проводу Українських Націоналістів (далі ПУН) Володимир Мартинець*. Варто зважати, що при написанні праці “Українське підпілля. Від УВО до ОУН”, автор зіткнувся з

² Косач Ю. Від феодалізму до неофашизму: нариси / Ю. Косач. Нью-Йорк, 1962; Поліщук В. Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця) / В. Поліщук. Торонто; Варшава; Київ, 1995.

³ Мартинець В. Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н.: Спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. Вінніпег, 1949; Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму / З. Книш. Торонто, 1970; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів: в 2 т. Т.1: 1920–1939 / П. Мірчук. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968.

* Мартинець Володимир (15.VII.1899, Львів – 27.XI.1960, Вінніпег, Канада) – український політичний діяч, журналіст, редактор. Підчас національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. був вояком корпусу Січових Стрільців. З 1920 р. – економічний референт Української крайової студентської ради у Львові. Один із організаторів Таємного українського університету у Львові. Із 1925 р. – член ГУНМ. У 1927–1933 рр. – референт пропаганди в Начальній команді УВО. Учасник 1-ої та 2-ої Конференцій Українських Націоналістів (1927; 1928). На 1-ій Конференції був обраний до ПУН як керівник секретаріату та референт преси й пропаганди (обіймав цю

проблемою нестачі джерельних матеріалів, які не збереглися або були недоступними, тому джерелами дослідження стали передусім спогади автора й учасників згаданих подій, програмні документи і пресові органи націоналістичних організацій. Дослідник розглянув перебіг подій тільки до моменту створення ОУН, а значну частину праці присвятив висвітленню діяльності Начальної Команди Української Військової Організації та передісторії організованого націоналізму протягом 1927–1929 рр. В. Мартинець, як учасник націоналістичного руху, не уник суб'єктивності в оцінці певних подій з передісторії ОУН, ідеалізуючи або ж емоційно критикуючи провідних учасників руху.

Аналізуючи історію творення ОУН, В. Мартинець підкреслив вагомий вклад у цей процес політичних українських молодіжних еміграційних організацій – Групи Української Національної Молоді (ГУНМ, створена 1922 р.), Легії Українських Націоналістів (ЛУН, створена 1925 р.) та галицького Союзу Української Націоналістичної Молоді (СУНМ, створений 1926 р.), які автор назвав націоналістичними і відзначив, що “хоч були це майже одночасні спонтанні твори, незалежні одне від одного, а все ж однородні, це були твори доби, плід певного суспільного процесу, що відбувався в повоєнні роки”⁴. В. Мартинець підкреслив, що саме молодий елемент СУНМ та УВО, а також ініціативна група “Академічного Дому” у Львові стали базою створення ОУН і здійснення політики організованого націоналізму на західноукраїнських землях. Ключову роль у формуванні ідеології українського націоналізму дослідник відвів провідним членам молодіжних націоналістичних організацій Юліяну Вассяну, Дмитру Андрієвському, Володимирі Мартинцю та Миколі Сціборському. Фактично ж остаточне оформлення ідеології як цілісної системи та ухвалення програми націоналістичного руху, за твердженням автора, належало I Конгресу Українських Націоналістів (Відень, 28 січня – 3 лютого 1929 р.)⁵. Основну вагу в процесі створення нової єдиної націоналістичної організації – ОУН-В. Мартинець відвів еміграційним націоналістичним осередкам, в яких були сприятливіші умови для цього, однак головним тереном діяльності та розвитку організованого націоналізму назвав саме західноукраїнські землі, оскільки еміграційні осередки відігравали лише допоміжну роль, виконуючи функції, які не можливо було виконувати в краї – опрацьовувати ідеологічні проблеми, дбати про фінанси, вишкіл членства, видання матеріалів пропаганди та проводити зовнішньополітичні акції⁶.

посаду до 1954). На Конгресі виконував обов'язки головного секретаря Президії, брав участь у роботі соціально-економічної комісії. У 1929–1941 рр. – прокурор ОУН. Після розколу в українському національно-визвольному русі приєднався до ОУН(м), провідник ОУН(м) на ЗУЗ (1941–1942). Редагував часописи “Наш шлях” (1922–1923; Львів), “Національна думка” (1926–1927; Прага), “Розбудова нації” (1928–1934; Прага), “Сурма” (1927–1933), “Українське слово” (1934–1940; Париж). Автор 18 монографій, понад 4 тис. статей.

⁴ *Мартинець В.* Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н.: спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. Вінніпег, 1949. С. 152.

⁵ *Мартинець В.* Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н... С. 317.

⁶ Там само. С. 217.

Велике значення, як вважав В. Мартинець, мала I Конференція Українських Націоналістів (Берлін, 3–7 листопада 1927 р.), яка стала початком відліку першого періоду діяльності централізованого націоналістичного руху під керівництвом ПУН. Серед найважливіших проблем, розглянутих на конференції, дослідник виділив існування двох точок зору щодо питань влиття УВО в новостворену націоналістичну організацію та головування в ній Є. Коновальця. Основними здобутками Конференції громадсько-політичний діяч назвав: створення ПУН, ухвалу скликання Конгресу, що мав “покликати до життя ОУН”, заснування у Празі місячника “Розбудова нації”, який мав стати центром підготовки Конгресу, бути “магнітом для всіх націоналістичних елементів”, поширювати ідеї українського націоналізму⁷. Характеризуючи момент створення ПУН, автор зазначив, що “це був не тільки новий факт сам по собі, але спосіб – форма його виникнення була новою. Бо ж повстало поза існуючими націоналістичними гуртами тіло, що мало стояти понад ними, як найвищий орган усього націоналістичного руху, при чому створення його не прийшло здолу, з низів, шляхом виборів, а згори, без виборів, на підставі зговорення кількох одиниць. Отже ніхто не вибирав ПУН але важливе було що інше: визнання його загалом націоналістів”⁸.

Висвітлюючи всі етапи процесу творення ОУН, В. Мартинець підкреслив значення прийняття двох надзвичайно важливих постанов II Конференції Українських Націоналістів (Прага, 8–9 квітня 1928 р.) про “перебрання Проводом заступництва організованого націоналізму назовні” та відмежування ПУН та всіх націоналістичних організацій підлеглих йому від усіх існуючих партій, політичних груп і центрів. Ці постанови сприяли консолідації українських націоналістичних організацій і їх перетворенню на “самостійний окремий чинник політичного життя”⁹. Автор описав усі аспекти підготовки та проведення I Конгресу (28 січня – 3 лютого 1929 р.), який “закінчував перший, підготовчий, майже дворічний, період діяльності українського організованого націоналізму, період безперервних шукань, період із перевагою теоретизування в тому часі, коли практична чинність обмежувалася здебільшого до творення основи-відскочні для майбутньої діяльності О.У.Н.”¹⁰. На переконання В. Мартинця, український організований націоналізм під керівництвом ПУН ще до створення ОУН вже творив “монолітну основу” майбутньої організації та був вагомим політичним чинником, тому I Конгрес і створена ОУН були не початком, а “еволюційним продовженням вже існуючого твору”¹¹.

⁷ Мартинець В. Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н... С. 202–215.

⁸ Там само. С. 208.

⁹ Там само. С. 255.

¹⁰ Там само. С. 333.

¹¹ Там само. С. 334.

Важливу роль у висвітленні становлення ОУН відіграв один з провідних дослідників українського націоналістичного руху “мельниківського” спрямування Зиновій Книш*. У своїй праці “При джерелах українського організованого націоналізму” автор ґрунтовно розкрив передумови становлення ОУН, формування ідеології майбутнього утворення, участь у цьому процесі молодіжних націоналістичних організацій, у додатках подав матеріали й документи, видані після проведення двох конференцій та I Конгресу¹². Однак, описавши великий внесок ГУНМ, ЛУН та СУНМ у творення ОУН, З. Книш скупко висвітлив участь УВО у цьому процесі. Виклад матеріалу в цій праці надто емоційний та політизований, а основними джерелами дослідження були преса, спогади та праці довоєнних авторів, що й стало причиною окремих фактологічних помилок.

З. Книш вважав, що національно-визвольні змагання 1914–1920 рр., їх поразка та переоцінка цінностей ідейного і практично-політичного порядку, прискорили процес визрівання націоналістичної ідеології, викликавши реакцію українського суспільства, спричинили до її широкої популяризації й творення ОУН¹³. Дослідник виділив чотири причини зростання популярності націоналістичних настроїв і активного розвитку націоналістичного руху на західноукраїнських землях: бойову діяльність УВО, яка романтизувала збройну боротьбу; створення та боротьбу за підпільний український університет у Львові, з якого вийшли перші кадри організаторів руху; публіцистичну діяльність Д. Донцова, яка наповнила боротьбу ідеологічним змістом; “свіжий і живий” приклад націоналістичного руху за кордоном і загальноєвропейська й світова ідеологічно-світоглядна дискусія, що виникла внаслідок його реальних політичних здобутків¹⁴.

Автор вважав, що перші гуртки ідеологічно близькі до націоналізму створювались спонтанно майже в кожному осередку, де скупчувалися колишні вояки українських армій, та в університетських містах, де студіювала молодь, а от процес інтеграції націоналістичного руху завершився створенням осередків чотирьох організацій: УВО, ГУНМ, ЛУН та СУНМ, які й стали “фундаментом організованого націоналізму”¹⁵. Перше місце у творенні ОУН дослідник відвів

* *Книш Зиновій* (16. VI. 1906, Коломия – 14. IX. 1999, Торонто, Канада) – український політичний діяч, історик, журналіст. З 1924 р. – член Окружної команди УВО у Коломиї, згодом – член Бойової референтури. 1930 р. призначений бойовим референтом Крайової Команди УВО. Брав участь у роботі першої конференції ОУН на західноукраїнських землях весною 1930 р., де була створена КЕ ОУН. Був тричі ув’язнений польською владою за приналежність до УВО-ОУН. З 1940 р. – член Проводу і секретаріату ПУН, брав безпосередню участь в організації Похідних груп ОУН. В 1940–1941 рр. – начальник канцелярії Українського центрального комітету (УЦК). Після розколу в українському національно-визвольному русі приєднався до ОУН(м). Обіймав посади першого заступника Голови ПУН і генерального судді ОУН. Автор численних праць з історії УВО-ОУН.

¹² *Книш З.* При джерелах українського організованого націоналізму / З. Книш. Торонто, 1970.

¹³ *Книш З.* При джерелах українського організованого... С. 8–9.

¹⁴ Там само. С. 38.

¹⁵ Там само. С. 17.

УВО, як організації, яка, вбираючи в себе націоналістичний елемент, під його впливом, почала політично орієнтуватися на ще неоформлений український націоналізм. На думку автора, заснування 1922 р. “Літературно-Наукового Вістника”, Української Партії Національної Революції у 1923 р. та газети “Новий час” у 1924 р. були невдалими спробами УВО заснувати осередки, які б займалися розробкою та пропагандою ідеології, творенням політичних програм її діяльності¹⁶. Також З. Книш докладно розкрив процес створення ГУНМ та СУНМ, їх велику організаційну, публіцистичну діяльність, проведення пропаганди, виховання провідних ідеологів та керівників руху. Наступною хронологічно охарактеризована ЛУН (створена 1925 р.), яка першою безпосередньо вжила назву “націоналіст” і через свої осередки по світу (Прага, Берлін, Відень, Париж, Стамбул) проводила пропаганду націоналізму¹⁷.

Аналізуючи об’єднання у червні 1927 р. ГУНМ та ЛУН в Союз Організацій Українських Націоналістів, автор підсумував, що факт його постання мав великий моральний вплив на загал націоналістів й вважався першим кроком до здійснення задуму спільної для всіх націоналістичної організації. Продовженням процесу об’єднання, на думку З. Книша, стала підготовка до I Конференції, яка “завершила первісний невизначений, хаотичний і нескоординований стан націоналістичного руху і була великим кроком вперед на шляху до створення єдиної націоналістичної організації”, а її головним наслідком було створення ПУН, який взяв на себе керівництво зовнішньою пропагандою та проведення зовнішньополітичних акцій, підтримку контактів з різними українськими політичними проводами, а також керував подальшою працею ідеологічної й організаційної інтеграції націоналістичного руху¹⁸. Головними перешкодами у роботі ПУН З. Книш назвав особисті амбіції деяких осіб, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, а також “організаційний егоїзм” і “місцевий патріотизм”¹⁹.

Результатом II Конференції стала постанова про відмежування націоналістичного руху від партій і політичних центрів, яка, на думку автора, була не тільки наслідком засадничих, принципових основ націоналістичної ідеології, а ще й тактичним маневром, метою якого було наблизити до себе націоналістів у краї та на еміграції. З. Книш розумів важливість кількарічної підготовки до I Конгресу і стверджував, що “нова націоналістична організація наростала органічно, через перетоплення і злиття, а не механічне поєднання її компонентів”²⁰. Характеризуючи процес творення її ідеології, дослідник відзначив, що український націоналізм не залежав від ідеологічних настанов якоїсь однієї особи, а ідеологія націоналізму “досить яскраво рисувалася вже як витвір збірної

¹⁶ Книш З. При джерелах українського організованого... С. 22.

¹⁷ Там само. С. 25–28.

¹⁸ Там само. С. 52–58.

¹⁹ Там само. С. 69.

²⁰ Там само. С. 70.

праці націоналістичних організацій та їхньої преси”. Тому праця ідеологічної комісії I Конгресу полягала у кодифікації уже витворених ідеологічних цінностей і тих, що вимагали доопрацювання. Цікавим є наведений З. Книшем факт, що ще перед Конгресом ПУН видав мораторій на творення нових націоналістичних організацій з рекомендацією ще неорганізованим націоналістам вступати в існуючі націоналістичні гуртки та організації. З іншого боку, автор підкреслив, що ухвали і постанови Конгресу для існуючих організацій мали тільки значення морального орієнтиру, а для їх злуки потрібна була ратифікація рішень Конгресу загальними зборами чи іншими верховними керівними органами цих організацій, що вимагало деякого часу²¹.

Не уник автор, як Крайовий Комендант УВО, суб’єктивності й емоційності у висвітленні взаємин новоствореної ОУН та УВО, а також в огляді проблем їх злиття. Помилковим вважав твердження, що із створенням ОУН УВО припинила своє існування, ставши бойовою референтурою ОУН, як і те, що Начальна Команда передала свої функції ОУН. На переконання З. Книша, джерелом цієї легенди було намагання “деяких галицьких націоналістів наймолодшого покоління” виводити історію революційного націоналістичного руху від себе, мінімізуючи значення і роль УВО²². Вагоме місце у дебатованні злиття УВО з ОУН дослідник відвів Крайовій Конференції ОУН, що відбулася весною 1930 р. у Львові. Щодо питання наявності конфлікту між УВО і ОУН, автор притримувався твердження, що стосунки між ними ніколи не входили в фазу напруження чи конфлікту²³.

Багато уваги З. Книш присвятив висвітленню злиття УВО і ОУН та огляду їх взаємин у книзі “Дрижить підземний гук: Спогади з 1930–1931 років у Галичині”²⁴. Для автора, станом на 1930 р., УВО і ОУН – дві окремі організації, з різними завданнями та методами дій. Якщо УВО, будучи військово-бойовою, законспірованою організацією, яка готувала кадри для боротьби, не могла прийняти у свої лави такої великої кількості бажаючих, не знала, які політичні цілі перед ними ставити, то саме ці завдання мала вирішити ОУН. А процес злиття УВО в ОУН, як вважав дослідник, розпочався вже у 1931 р.²⁵.

Ще один український зарубіжний автор П. Боярський у своїй праці “Внутрішня політика ОУН”, що вийшла друком у 1947 р., також висвітлив основні моменти створення ОУН²⁶. Дослідник – прихильник ОУН(м), що помітно вплинуло на його оцінку окремих подій історії ОУН. Головну роль у процесі становлення

²¹ Книш З. При джерелах українського організованого... С. 78.

²² Там само. С. 80.

²³ Там само. С. 88.

²⁴ Книш З. Дрижить підземний гук: спогади з 1930–1931 років у Галичині / З. Книш. Вінніпег, 1953.

²⁵ Там само. С. 38–41.

²⁶ Боярський П. К. Українська внутрішня політика Організації Українських Націоналістів / П. Боярський. Женева, 1947.

ОУН він відвів закордонним націоналістичним угрупованням ГУНМ й ЛУН, західноукраїнському СУНМ і УВО, яких поєднали спільні ідеї майбутнього створення політичної організації націоналістів²⁷. Автор розкрив практичні завдання українського націоналістичного руху, центральним з яких була революційна боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу. На переконання П. Боярського, гучні акції ОУН, які повертали національні амбіції, розуміння, що лише чинна визвольна боротьба завершена національною революцією, може відновити УССД, й духовна соборність українства вже були п'ятдесяти відсотковим успіхом ОУН²⁸. У праці помітні моменти політично-психологічного протистояння радянській ідеологічній системі, деякий популізм у оцінках ідейних опонентів з українського еміграційного політичного табору, критика їхніх “неконструктивних” дій щодо консолідації українських політичних сил та створення координаційного центру, а також гостра критика ОУН(б).

Головним представником історіографії “бандерівського” напрямку є Петро Мірчук*, який у своїй монографії “Нарис історії ОУН” зробив першу спробу узагальнення й систематизації історії УВО-ОУН від створення і до кінця 1939 р.²⁹ Значним досягненням дослідження стала спроба показати особливості становлення ОУН на широкому тлі політичних подій даного періоду. Однак, у праці присутні елементи політизації та пропагандизму, а її головним джерелом була міжвоєнна преса, програмові документи націоналістичних організацій та твори її діячів, що стало причиною певних фактологічних неточностей. П. Мірчук виокремив три складові, що відіграли вирішальну роль у формуванні майбутньої ОУН: УВО, українські націоналістичні осередки на західноукраїнських землях (Українська Партія Національної Роботи, Український університет в підпіллі, Група Української Державницької Молоді, Організація Вищих Кляс Українських Гімназій, СУНМ) та українські націоналістичні організації за кордоном (ГУНМ, ЛУН, Союз Організацій Українських Націоналістів, Союз Українських Націоналістів)³⁰. Аналізуючи виникнення та популяризацію українського

²⁷ Боярський П. К. Українська внутрішня політика... С. 33–35.

²⁸ Там само. С. 40.

* Мірчук Петро (26. VI. 1913, с. Добрівляни, Стрийського р-ну Львівської обл. – 16. V. 1999) – український політичний діяч, історик, журналіст. В 1930-х рр. навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Член ОУН. Брав участь у виданні “Бюлетня крайової езекутиви ОУН на ЗУЗ”, редагував періодичні націоналістичні видання “Молоде Село”, “Наш світогляд”. Був референтом КЕ ОУН. У 1933–1939 рр. декілька разів заарештовувався польською поліцією за участь у національному русі. 1939 р. емігрував до Праги, де продовжив навчання в Українському вільному університеті (1941). В 1941 р. був зв'язковим легіонів ДУН у Відні. У 1945–1946 рр. очолював Центральний еміграційний союз українського студентства. У 1948–1952 рр. – член Проводу ЗЧ ОУН, співредактор ряду націоналістичних видань. З 1950 р. жив у США. 1969 р. отримав звання доктора філософії УВУ в Мюнхені. Автор ряду праць з історії ОУН і УПА.

²⁹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів: В 2 т. Т.1: 1920–1939 / П. Мірчук. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968.

³⁰ Мірчук П. Нарис історії Організації... С. 515.

націоналізму, історик назвав його першим і найвизначнішим ідеологом Д. Донцова, який, завдяки своїм творам “Підстави нашої політики” та “Націоналізм”, привертав увагу молоді до УВО, яка й запозичила його ідеї. Ще одним важливим фактором у формуванні українського націоналістичного руху автор назвав студентство, що об’єднувалось у Західній Україні в нелегальні націоналістичні організації (СУНМ)³¹. Щодо причин формування націоналістичних організацій за кордоном, то П. Мірчук дотримувався думки, що криза діяльності українських політичних партій та прагнення протиставити себе українським соціалістичним партіям, сприяли виникненню організацій з ідеологією “державницького, соборницького і понадпартійного українського націоналізму”, до яких входили студенти, інтелектуали, військовики та робітники-емігранти із Західної (ГУНМ) та Східної (ЛУН) України³². Історик підтримав тезу, що саме на з’їзді ГУНМ у Празі весною 1924 р. “порушено думку про доцільність об’єднання всіх націоналістичних організацій”³³. Першість в ініціюванні творення ОУН автор відвів саме закордонним націоналістичним організаціям.

П. Мірчук докладно висвітлив події двох конференцій, конгресу українських націоналістів та їх рішення. Аналізуючи спосіб організаційного оформлення українського націоналістичного руху, автор виокремив дві концепції, що викликали гостре протистояння на I Конференції. Згідно першої – всі вже існуючі українські націоналістичні організації мали самоліквідуватися й влитись в нову і єдину ОУН, а от за другою концепцією – всі організації мали підпорядковуватись одному координаційному центру, залишаючись надалі окремими та самостійними, зокрема мали продовжувати існувати дві, одна з одною організаційно не пов’язані організації: ідеологічно-політична ОУН, як легальна партія, з одного боку, а з другого – підпільна, законспірована, військово-бойова організація УВО. Критикуючи застереження прихильників другої концепції (Л. Макарушка, Д. Паліїв та ін.) про те, що таке злиття автоматично спричинить переслідування з боку польської окупаційної влади новоствореної організації, як нелегальної, П. Мірчук підтримав твердження СУНМ, що в час ворожої окупації України не можливе легальне існування української націоналістичної організації. Ще однією причиною існування другої концепції автор вважав членство деяких представників КЕ УВО в УНДО та прихильності до іншої ідеології. Ця проблема, на думку П. Мірчука, й стала головною причиною відкладення Конгресу та скликання II Конференції, головною темою якої стало визначення ставлення українського націоналістичного руху взагалі, і майбутньої ОУН зокрема, до українських політичних партій, насамперед до легально існуючих на західноукраїнських землях³⁴. П. Мірчук дав позитивну оцінку рішенням відмежуватися від легальних політичних партій

³¹ Мірчук П. Нарис історії Організації... С. 58.

³² Там само. С. 64–67.

³³ Там само. С. 67.

³⁴ Там само. С. 86.

та підкреслив, що це стало новим етапом в історії УВО і вирішальним кроком до створення ОУН. Автор досить ґрунтовно висвітлив перебіг I Конгресу українських націоналістів, склад учасників, головні питання і постанови, устрій ОУН.

Аналізуючи процес злиття в ОУН усіх націоналістичних організацій, П. Мірчук відзначив, що він відбувся швидше за кордоном, ніж на Західній Україні. Автор твердив, що на території Середньої та Західної Європи вже від квітня 1929 р. почали існувати й діяти відділи ОУН, як клітини єдиної організації³⁵. Організаційним ядром ОУН на західноукраїнських землях історик визначив СУНМ. Досить коротко автор подав організаційну структуру ОУН, відзначивши лише проблемність і невідповідність передбаченої Конгресом структури, щодо умов функціонування ОУН на західноукраїнських землях, внаслідок чого й було перейнято організаційну схему УВО.

Розглянув П. Мірчук й проблему влиття УВО в єдину ОУН. Історик визнав, що воно виявлялося не такою простою справою через позицію ПУН про доцільність, з мотивів пропаганди, збереження ще на деякий час “фірми УВО”, та настороженість і небажання самоліквідації УВО, що виникли серед її керівних кіл у Західній Україні³⁶. П. Мірчук вважав, що справжнє злиття УВО й ОУН в одну формацію успішно започаткував Крайовий Провідник ОУН і одночасно Крайовий Комендант УВО Юліан Головінський, а фактичне злиття відбулося до 1931 р., адже саме тоді, на думку автора, Є. Коновалець зробив “засадничу зміну” характеру УВО, згідно з якою “фірму УВО належало зберігати далі, але лише формально, для політично-пропаґандивних цілей, а в дійсності затверджувалося стан, що УВО, як окрема організація, фактично вже перестала існувати, її кадри повністю перейшли до складу ОУН, переважно до її бойової референтури”³⁷. Однак П. Мірчук вказав, що в українській та іноземній пресі при оглядах судових процесів проти членів ОУН ще довгий час ішла мова про УВО. Історик вважав, що в 1932 р. процес злиття УВО-ОУН вважався вже завершеним, тому бойова референтура ОУН проводила свою діяльність під “фірмою ОУН”³⁸.

Розглядаючи українське політичне життя в час постання ОУН, історик розкритикував діяльність численних українських політичних партій та центрів і підкреслив важливість орієнтації ОУН на власні сили та її вороже ставлення до легальних парій, політика яких, на думку автора, була наскрізь шкідливою для української визвольної справи³⁹. Проаналізувавши виникнення й діяльність українських націоналістичних організацій, П. Мірчук прийшов до висновку, що

³⁵ Мірчук П. Нарис історії Організації... С. 116.

³⁶ Там само. С. 142–146.

³⁷ Там само. С. 222–267.

³⁸ Там само. С. 273.

³⁹ Там само. С. 107.

український націоналістичний рух – це “органічний природний процес, який протиставився партійному розгулові, що анархізував політичне життя української еміграції”⁴⁰.

Також достатньо уваги питанню створення організації присвятив у своїй праці “Світла і тіні ОУН” один із її керівників Лев Ребет*, який дав критичний аналіз розвитку українського націоналістичного руху⁴¹. І хоча у дослідженні, він не уник деяких особистих упереджень, зокрема в оцінці дій деяких керівників організації, наприклад Степана Бандери, та політичних груп, як то західноукраїнські політичні партії міжвоєнного часу, все ж висвітлення окремих питань є досить об’єктивним.

Переломними моментами у процесі творення організації Л. Ребет назвав висунення ідеї нації та визначення ОУН як понадпартійної, загальнонаціональної організації, яка буде політично і збройно боротися за державну самостійність. Автор ствердив, що вже на I Конгресі “не деталізована соціальна, культурна, економічна і т. д. програма, а саме стратегія і тактика підпільної боротьби за державність були для ОУН найсуттєвіші”⁴².

Аналізуючи характер майбутнього утворення, Л. Ребет відзначив, що ще в процесі творення ОУН виявились тертя між двома групами: старшою (військовою) і молодшою (студентською). Проте на початку 1930-х рр. чисельно менша і політично слабша група старих “увістів” здала свої позиції⁴³. Щодо соціальної бази організації, на думку Л. Ребета, вона черпала свої кадри з членів УВО та західноукраїнської студентської молоді⁴⁴. Залишивши поза полем зору дослідження еміграційного середовища організації та ПУН, Л. Ребет багато уваги зосередив на висвітленні діяльності КЕ ОУН.

⁴⁰ Мірчук П. Нарис історії Організації... С. 75.

* *Ребет Лев* (3. III. 1912, Стрий – 12. X. 1957, Мюнхен) – український політичний діяч, публіцист, один з ідеологів українського націоналізму. 1927 р. вступив до УВО, згодом – до ОУН. З 1930 р. очолював провід ОУН у Стрийському повіті. 1934–1938 рр. – керівник КЕ ОУН на західноукраїнських землях. Після розколу в українському національно-визвольному русі приєднався до ОУН(б). У червні 1941 р. був одним із організаторів Акта проголошення української державності (30.06.1941 р.), заступник голови Українського державного правління Я. Стецька. Належав до Закордонного Центру в ОУН, головний суддя ЗЧ ОУН. У грудні 1953 р. разом із С. Бандерою і З. Матлою створили Колегію уповноважених, яка повинна була реорганізувати ОУН і накреслити завдання організації в повоєнних умовах. У лютому 1954 р. Л. Ребет і З. Матла, не досягнувши компромісу із С. Бандерою в поглядах на майбутнє ОУН, створили нову організацію під тією ж назвою – ОУН ЗЧ (з 25.12.1956 р. – ОУН за кордоном; ОУНз; т. зв. двійкарі), в якій Л. Ребет став головою Політичної Ради. 1955–1957 рр. – головний редактор журналу “Український самостійник”. У 1949 р. захистив докторську дисертацію на тему “Держава і нація”. У жовтні 1957 р. вбитий агентом радянських спецслужб Б. Сташинським. Автор праць, в яких ґрунтовно розробляв теоретичні засади українського демократичного націоналізму.

⁴¹ *Ребет Л.* Світла і тіні ОУН / Л. Ребет. Мюнхен, 1964.

⁴² Там само. С. 9.

⁴³ Там само. С. 44.

⁴⁴ Там само. С. 15.

Також цікавими виданнями, де в окремих статтях висвітлювались деякі аспекти створення ОУН, є збірки “Організація Українських Націоналістів 1929–1954” і “Євген Коновалець та його доба”⁴⁵. Процес зародження ідеології українського націоналізму, постання молодіжних націоналістичних організацій, їх діяльність, організаційне оформлення українського націоналістичного руху в ОУН та перші акції останньої на західноукраїнських землях і закордоном висвітлено в статтях Олександра Бойківа, Осипа Бойдуника, Юрія Артюшенка, Степана Ленкавського, Дарії Ребет, Зенона Пеленського, Лева Ребета, ідеологічні основи українського націоналізму об’рунтовано в статтях Юліяна Вассіяна, Юрія Бойка, Осипа Бойдуника, діяльність української націоналістичної преси проаналізовано в статті Володимира Мартинця⁴⁶. Надзвичайно цінним виданням є збірка документів “ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955” видана у 1955 р.⁴⁷

Щодо досліджень українських зарубіжних авторів останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. з досліджуваної проблеми, можна відзначити праці Тараса Гунчака, Анатоля Бедрія та ін.⁴⁸ Т. Гунчак у своїй праці підтримав тезу стихійного характеру творення різних націоналістичних груп як в Західній Україні так і на еміграції в 20-х рр. ХХ ст.⁴⁹ Важливим етапом у творенні нової організації автор вважав рішення ІІ Конференції українських націоналістичних організацій

⁴⁵ Організація Українських Націоналістів 1929–1954: Збірка статей у 25-ліття ОУН. Париж, 1955; Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.

⁴⁶ *Бойків О.* Командир – Державний Муж – Творець організованого націоналізму / О. Бойків // Організація Українських Націоналістів 1929–1954: Збірка статей у 25-ліття ОУН. Париж, 1955. С. 49–68; *Бойдуник О.* Як дійшло до створення ОУН / О. Бойдуник // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 359–379; *Артюшенко Ю.* Легія Українських Націоналістів / Ю. Артюшенко // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 380–394; *Ленкавський С.* Націоналістичний рух на ЗУЗ та І-ий Конгрес / С. Ленкавський // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 395–425.; *Ребет Л.* Націоналістична молодь і молодечий націоналізм / Л. Ребет // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 482–501; *Пеленський З.* Між двома кінцями // Євген Коновалець та його доба / З. Пеленський. Мюнхен, 1974. С. 502–524; *Ребет Л.* ОУН на ЗУЗ у половині 1930-их років / Л. Ребет // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 525–536; *Вассіян Ю.* Ідеологічні основи українського націоналізму / Ю. Вассіян // Організація Українських Націоналістів 1929–1954: Збірка статей у 25-ліття ОУН. Париж, 1955. С. 69–80; *Бойко Ю.* Ідеологія українського націоналізму / Ю. Бойко // Організація Українських Націоналістів 1929–1954: Збірка статей у 25-ліття ОУН. Париж, 1955. С. 81–88; *Бойдуник О.* Організація Українських Націоналістів і засада власних сил народу / О. Бойдуник // Організація Українських Націоналістів 1929–1954: Збірка статей у 25-ліття ОУН. Париж, 1955. С. 421–443; *Мартинець В.* Українська національна преса / В. Мартинець // Організація Українських Націоналістів 1929–1954: Збірка статей у 25-ліття ОУН. Париж, 1955. С. 229–246.

⁴⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів. Б.м., 1955.

⁴⁸ *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. Київ, 1993; *Бедрій А.* ОУН і УПА / А. Бедрій. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто, 1983.

⁴⁹ Там само. С. 215.

про передання повноважень ПУН представляти всі українські націоналістичні формації. Однак, дослідник дещо ідеалізує український націоналістичний рух, не заглиблюється в різноманітні аспекти процесу творення ОУН.

Також вагомим є документальне видання “Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали” підготоване Тарасом Гунчаком і Романом Сольчаником, в якому, з допомогою матеріалів міжвоєнного періоду, розкриваються питання формування ідеології українського націоналізму, ситуації напередодні створення ОУН та сам процес становлення останньої⁵⁰.

Окрему групу українських зарубіжних авторів представляють прихильники лівої, прорадянської орієнтації Юрій Косач та Віктор Поліщук⁵¹. Їхні праці мають критичний та політизований характер, нагадують художній, публіцистичний твір, де немає місця науковості. В. Поліщук український націоналізм вважав різновидом фашизму, який носив антихристиянський, імперіалістичний, тоталітарний характер і мав на меті побудову української імперії, а ОУН – узагалі організацією “мафійного типу”⁵². Автор говорить: “Імперіалістичні плани ОУН не повинні нікого дивувати: ОУН постала як репліка італійського фашизму, котрий, як і німецький націонал-соціалізм, дав приклад територіального експансіонізму”⁵³. Наскрізь розкритикував він і організаційну структуру ОУН. Намагання УВО-ОУН боротися за самостійність проти польської влади дослідник вважав політичною помилкою, а методи її діяльності – злочинними. На думку В. Поліщука, ОУН “постала з метою перманентно чинити злочини: шляхом терору, вбивствами намагалися до побудови й розширення української держави”⁵⁴. Автор не бачив жодних позитивів в існуванні й діяльності УВО-ОУН, для нього вона – ворог з перших сторінок праці. Дослідник часто вступає у суперечність, наприклад: “Вона (ОУН – Н. Н.) репрезентувала дуже вузьке коло українців, що не перечить твердженню, що обманом, підступом, фальшивою пропагандою, заграванням на низьких інстинктах, часто погрозами, теж терором ОУН зуміла втягнути до своєї злочинної діяльності сотні тисяч українців”⁵⁵. Також, не заглиблюючись у деталі, в публіцистичній формі у праці “Від феодалізму до неофашизму” гостро розкритикував діяльність УВО-ОУН та ідеологію українського націоналізму і Ю. Косач. Злочином він вважав залучення до боротьби несвідомої молоді⁵⁶. Для автора неважливі причини виникнення та цілі організації, відсутні в праці й посилання на джерела.

⁵⁰ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали / Упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. Т. 1–3. Мюнхен, 1983.

⁵¹ Косач Ю. Від феодалізму до неофашизму: Нариси / Ю. Косач. Нью-Йорк, 1962; Поліщук В. Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця) / В. Поліщук. Торонто; Варшава; Київ, 1995.

⁵² Поліщук В. Гірка правда... С. 74, 82, 90, 117, 139.

⁵³ Там само. С. 83.

⁵⁴ Там само. С. 138.

⁵⁵ Там само. С. 157–158.

⁵⁶ Поліщук В. Гірка правда... С. 36.

Таким чином, до здобутків української зарубіжної історіографії даної проблеми можна віднести впровадження до наукового обігу великого масиву документальних матеріалів, підпільних видань, мемуарної літератури, перше поглиблене вивчення різних аспектів формування українського націоналістичного руху, створення наукового доробку та узагальнюючих праць з проблеми, що стали базою для сучасної української історіографії, викриття на міжнародному рівні антиукраїнської політики польського та радянського режимів, інформування світової спільноти про прагнення української нації до створення власної держави.

Разом з тим, брак достатньої кількості архівних матеріалів, намагання глорифікувати український націоналістичний рух та його учасників знижує їхню наукову цінність. При аналізі цієї групи праць потрібно враховувати притаманні їм ідейно-політичну заангажованість, відчутне пропагандистське забарвлення, емоційно-описовий характер, вплив політичної диференціації, нестача серйозного аналізу історичних обставин, у яких організувався та функціонував український націоналістичний рух, і виважених узагальнень історичного матеріалу. На науковій цінності цих робіт позначилися як вузька джерельна база, так і намагання гіперболізувати місце і роль українського націоналізму в українському національно-визвольному русі ХХ ст. Розглядаючи особливо гострі проблеми діяльності ОУН, набагато менше уваги звернено дослідниками на причини, передумови та обставини творення ОУН, реакцію на цю подію української та світової громадськості, соціальний та чисельний склад членства новоствореної організації.

Та попри сумнівний науковий рівень багатьох робіт, внесок української зарубіжної історіографії у вивчення процесу творення ОУН має неперехідне значення, оскільки саме вона окреслила головні напрями дослідження проблеми, стала базою всіх сучасних вітчизняних розробок даної теми. У той же час, у сучасній українській історіографії піднятої нами проблеми спостерігається позитивний процес активного критичного переосмислення концепцій діаспорних авторів.

**FORMATION OF OUN IN UKRAINIAN FOREIGN INVESTIGATIONS:
HISTORIOGRAPHICAL REVIEW**

Natalia NADURAK

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Chair of historiography and source science
57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk 76025, Ukraine

The main features and the level of investigation of the process of formation of the Organization of Ukrainian Nationalists by Ukrainian foreign historiography, are analyzed in the article. The author determines the most complicated, debatable and the least investigated issues of the process of formation of the Ukrainian nationalist movement and the creation of the OUN. He concludes that Ukrainian foreign studies have been the basis of all modern domestic elaborations of this theme.

Key words: Ukrainian foreign historiography, Ukrainian Military Organization, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian nationalist movement, Ukrainian nationalism.

**СТАНОВЛЕНИЕ ОУН В УКРАИНСКИХ ЗАРУБЕЖНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЯХ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР**

Наталья НАДУРАК

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника,
кафедра историографии и источниковедения
ул. Шевченко 57, Ивано-Франковск 76025, Украина

В статье анализируются главные особенности и уровень исследования украинской зарубежной историографией процесса становления Организации украинских националистов (ОУН). Автор указывает на наиболее сложные, дискуссионные и наименее исследованные вопросы формирования украинского националистического движения и основания ОУН, делает вывод, что как раз украинские зарубежные исследования стали базой всех современных отечественных разработок этой проблемы.

Ключевые слова: украинская зарубежная историография, Украинская военная организация, Организация украинских националистов, украинское национальное движение, украинский национализм.

